

УДК [94:37.014](47+57)“1917/1929”

С. О. Слободян

ДІЯЛЬНІСТЬ А. В. ЛУНАЧАРСЬКОГО НА ПОСАДІ НАРКОМА ПРОСВІТИ У ПЕРШІ РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

Стаття присвячена діяльності російського революціонера, письменника, публіциста і мистецтвознавця А. В. Луначарського на посту народного комісара просвіти РСФСР. Мета статті – дослідити процеси, що відбувалися у сфері народної освіти у перші роки радянської влади. Автор застосовує індивідуальний підхід для того, щоб більш детально і точно відобразити атмосферу і обставини діяльності народного комісаріату в зазначений період. Акцентується увага на особистих переживаннях А. В. Луначарського, описується його позиція щодо принципів взаємодії радянської влади й інтелігенції.

Ключові слова: А. В. Луначарський, нарком, просвіта, більшовик, страйк, учительство, інтелігенція.

Дослідження більшовицької політики в освітній, науковій і культурній сфері в 1917-1920-х роках донині залишається значною мірою “у тіні” значно більш об’ємного і за кількістю праць, і за їх розмахом напряму в історіографії під назвою “історія сталінізму”. Причинами цьому можуть слугувати як менша кількість і доступність історичних джерел, так і потреба у значно складнішій методології дослідження. Якщо під час дослідження державної політики у тій чи іншій сфері під час правління Сталіна досить легко сформулювати основну ідею праці, яка базується на особі диктатора і його взаємодії з об’єктом дослідження, то з вивченням попереднього періоду все значно складніше.

У перше десятиліття перебування більшовиків при владі політика партії з багатьох питань часто визначалася особистою позицією її впливових членів. Тому вона могла значно варіюватися у залежності від конкретної обстановки, рівня юрисдикції (загальнодержавний, столичний чи місцевий), особистісних взаємин і людських якостей членів партії, їх характеру та переконань. Тому, розглядаючи радянську владу, як єдиний безособовий суб’єкт історії, важко зрозуміти логіку і мотивацію окремих рішень партії, а, тим більше, зрозуміти і узагальнити її політику за згаданий період. У цьому, власне, і полягає складність вивчення цього часового відрізка існування радянської держави як у порівнянні з наступними періодами, так і з історією Російської імперії.

Тим не менше, розробка окремих проблем, так чи інакше пов’язаних з партійною політикою в культурній та освітній царині у зазначений період ведеться досить активно. Особливу зацікавленість у цих питаннях проявляють російські історики, не в останню чергу через порівняно легкий доступ до архівних фондів. З огляду на те, що як в радянських, так і в зарубіжних роботах з різних причин відчувається брак конкретики, така робота є вкрай корисною.

Серед множини наукових праць, присвячених освітній сфері і діяльності наркомпросу в зазначений період, найбільш корисними для розкриття обраної нами проблеми виявилися статті “Реформування системи шкільної освіти в СРСР в 1917-1930 рр.: організаційні та ідеологічні аспекти” Бикової Олени Юрівни [1] і “Радянізація російського вчительства в роки НЕПу” Каца Наума Григоровича [2]. Важливі теоретичні узагальнення містяться у працях зарубіжних істориків – Семюела Блека [3], Девіда Маккензі та Майкла Каррена [4].

Не менш вагомою є джерельна база. Тут неодмінно варто згадати публікацію особистого листування А. Луначарського і Ю. Мартова [5], яка дає можливість дізнатися про особисті переживання і відверті думки стосовно політичних перипетій буремного 1917-го року їх безпосередніх учасників. Велике значення у дослідженні надається також використанню періодики, що виходила протягом перших років радянської влади.

У історіографії пострадянського простору, незважаючи на згаданий нами прогрес у розробці зазначеної тематики, все ще не сформувалося цілісне уявлення про політику більшовиків 1920-ті у культурній і освітній сферах. Не претендуючи на вирішення цієї складної наукової проблеми, автор ставить за мету наблизитися до кращого розуміння тогочасних обставин і рішень, що приймалися у високих кабінетах під тиском цих обставин. Допомогти у цьому повинен індивідуальний підхід, при застосуванні якого державна політика розуміється як результат реалізації особистих переконань і принципів конкретних діячів, що були наділені владними повноваженнями і політичною вагою.

Жовтневий переворот став каталізатором розколу суспільства колишньої Російської імперії. Захоплення влади більшовиками було сприйняте вкрай неоднозначно. Гарячої підтримки з боку робітничих та солдатських мас виявилось достатньо, щоб *захопити* владу, але для того, щоб *здійснювати* цю владу, новоствореному уряду вкрай необхідні були кваліфіковані фахівці у всіх сферах державного будівництва. Однак чиновники та інтелігенція відреагували на переворот лютою ненавистю до більшовицької партії і саботажем. Однією зі сфер, у якій ці явища яскраво себе проявили, була царина історичної освіти і науки.

Лідери більшовиків, сповнені революційного радикалізму і рішучості, вимагали від школи не лише цілковитого переродження, але й виконання нею цілого ряду нових для неї господарсько-економічних і політичних завдань: “Тепер, - говорив В. Ленін, - ми повинні виховати нову армію педагогічного вчительського персоналу, який повинен бути тісно пов’язаний з партією, з її ідеями, повинен бути просякнутий її духом, повинен привернути до себе робочі маси, просочити їх духом комунізму, зацікавити їх тим, що роблять комуністи” [6, с. 403].

Фактично, на школу в значній мірі покладалася місія побудови комунізму[1, с. 181]. Однак ті партійці, яким довелося віч-на-віч зіткнутися зі сферою народної освіти, зокрема, з настроями педагогів і наукових працівників, а також з матеріальним становищем цієї галузі, були змушені констатувати, що тільки на те, щоб належним чином підготувати вчительський склад, спроможний ефективно працювати на реалізацію партійних завдань, піде не менше десятиліття[7, с. 48].

З огляду на вкрай важку ситуацію, більшовикам довелося використовувати усі можливі методи для того, щоб, по-перше, поширити свою владу на сферу народної освіти, а по-друге, реалізувати, або, принаймні, наблизитися до реалізації тих завдань, які вони декларували у своїх програмних документах.

Проаналізувавши політику наркомпросу щодо інтелігенції у 20-х роках (як наукових працівників, так і пересічних педагогів), виокремимо в ній два основні вектори. Перший – це робота зі старими кадрами: їх переконавання у благих намірах нової влади з метою уникнення саботажу, державна підтримка і спроби “перевиховання”. Другий – це паралельне “вироснування” нових, партійних наукових та педагогічних кадрів, що відбувалося максимально ізольовано від старої, “буржуазної” науки. Ці два вектори виникли у результаті вкрай відмінних базових підходів до взаємодії держави й інтелектуалів, що спричинило досить суперечливий і неоднозначний характер державної політики у 1920-ті роки.

Деякі західні дослідники називають 20-ті роки XX століття свого роду “золотою ерою” радянської культури (“Golden Era” of Soviet culture)[4, с. 489]. Саме в цей час відбуваються перші спроби впровадження інноваційних ідей у педагогіку, реалізується компанія ліквідації безграмотності (“лікбез”), відкриваються нові початкові заклади (у тому числі вищі) і водночас продовжується плідна наукова і викладацька робота багатьох старих вчених.

Однією з визначальних особливостей “золотої ери” стало так зване “обмежене співіснування”[4, с. 495] старих і нових кадрів. Американський дослідник С. Блек оцінював період в радянській історіографії з 1917-го по 1928 рік як таке собі “паралельне співіснування” двох шкіл – старої, буржуазної і марксистської, період “відносної свободи в науці, що відбивала дух нової економічної політики”[3, с. 12-13]. Схожої думки дотримується англійський історик А. Кемп-Уелч, використовуючи термін “політика НЕПу в культурі”. Він виокремлює такі ключові риси цієї політики: визнання множинності різноманітних наукових груп і течій; частковий відхід від дихотомії громадянської війни; визнання проміжних сил на шляху до побудови соціалізму (так званих “попутників”); державна підтримка різних напрямів і стилів[8, с. 129].

Цікавим є проведений західними істориками аналіз більшовицької партійної верхівки на предмет ставлення до інтелігенції. До числа її “покровителів” відносять так званих “правих” – це Луначарський, Бухарін, Риков, Дзержинський, і “лівих” – Троцький і Каменев. Протиставляють же їм “сталіністів” – Сталіна, Орджонікідзе і Куйбишева[8, с. 143].

Розглядаючи більш детально реалізацію першого з названих нами двох векторів радянської політики щодо інтелігенції, що отримав у західній історіографії назву “м’якої лінії”, звернемо особливу увагу на одного з найвідданіших лобістів цієї політики – першого наркома просвіти Анатолія Васильовича Луначарського.

А. В. Луначарський відіграв особливу роль у діяльності партії більшовиків у сферах освіти, науки та культури. Його можна без сумніву віднести до тих людей, про яких говорять, що вони опинилися в потрібному місці у потрібний час. Його чутливість, комунікабельність, відкритість, гуманізм і поміркованість значно контрастували з радикалізмом і безкомпромісністю більшості більшовиків. Саме ці риси, а також ораторський талант та широка ерудиція неабияк допомагали майбутньому наркомові в налагодженні контактів з інтелігенцією. У своєму листі до дружини в Швейцарію на початку жовтня 1917 року А. В. Луначарський пише: “Пролетарсько-солдатська аудиторія визнає і по-справжньому любить поруч з Троцьким тільки мене. Інтелігенція ж ненавидить Троцького, а мене сильно виділяє з усіх більшовиків”[5, с. 265].

До речі, саме Л. Троцькому належить одна із найбільш влучних характеристик наркома на його посаді: “В якості народного комісара просвіти, Луначарський був незамінний у відносинах зі старими університетськими і взагалі педагогічними колами, які переконано чекали від “неосвічених узурпаторів” повної ліквідації наук і мистецтв. Луначарський з захопленням і легкістю показав цьому замкнутому світу, що більшовики не тільки поважають культуру, а й не цураються знайомства з нею. Не одному жерцеві кафедри довелося в ті дні, широко роззявивши рот дивитися на цього вандала, який читав на півдюжині нових мов і на двох стародавніх і мимохідь, несподівано виявляв настільки різнобічну ерудицію, що її з легкістю вистачило б на добрий десяток професорів. У повороті дипломованої і патентованої інтелігенції на бік радянської влади Луначарському належить не мала заслуга”[9].

Ще напередодні жовтневих подій А. В. Луначарський був обраний заступником петроградського глави від більшовицької фракції. На цьому посту він звідував усіма міськими загальними школами, позашкільною освітою, під його юрисдикцією перебували також міські дитячі садки, музеї, бібліотеки, театри, тощо.

Незважаючи на всі позитивні риси особистості А. В. Луначарського, освітяни сприйняли його на новій посаді вкрай насторожено, в першу чергу через його партійну приналежність. Так, уже 13 (26) вересня в одному з листів до дружини, розповідаючи про свої клопоти на новій посаді, він писав зокрема таке: “Треба якомога швидше скликати зібрання і заспокоїти педагогічне стадо, яке в жаху від думки, що на чолі його відомства стоїть більшовик!”[5, с. 251]. Пізніше А. В. Луначарський описав настрої вчителів того часу, поділивши їх на три групи. Перша – “цілком нікчемна меншість” комуністів, лояльних до більшовиків. Друга – значна за чисельністю, педагогічно сильна група осіб, що дотримувалися напрямку передових педагогів: Гуревича, Чарнолуского, Гердта, та інших. Ця група з охотою йшла на співпрацю щодо шкільної реформи, однак у політичній площині залишалася у числі ярих супротивників переходу влади до рад. І третя група – маса пересічних педагогів, в цілому явно вороже налаштована щодо більшовиків [10, с. 159].

Радикальна риторика соціал-демократів ніколи не знаходила відгуку серед широкої учительської маси, яка у більшості своїй дотримувалася ліберальних і реформістських позицій. Ще на початку 1914 року, підводячи підсумки з'їзду з народної освіти, Н. К. Крупська відзначала, що "класова точка зору була ворожа для більшості вчителів". Це досить передбачувано, адже найчастіше вчителями ставали дворяни, промисловці, купці, чиновники, духовенство або заможні селяни[11, с. 89]. Усі ці соціальні прошарки, у відповідності до марксистського вчення, належали до класу експлуататорів. Тому не дивно, що більшовики їх довго виключали зі сфери своїх інтересів[12, с. 232].

Організації вчителів, а також практично всю педагогічну літературу, що видавалася в Росії, контролювали кадети, меншовики та есери[12, с. 232]. Як наслідок, одразу ж після Лютневої революції, на Всеросійському з'їзді вчителів більшовикам нічого не залишалося, крім як визнати що "вчительські маси цілком знаходяться під впливом буржуазії"[13, с. 270].

Єдиним масовим союзом робітників школи попередні жовтневого перевороту був Всеросійський учительський союз (ВУС), що об'єднував близько 75 тисяч вчителів. До його складу входило 346 місцевих учительських союзів, а ще 209 інших союзів працівників просвіти знаходились під його організаційним та ідейним впливом[14, с. 72].

Діяльність керівництва ВУСу, яке складалося у значній мірі з меншовиків і есерів, була тісно пов'язана з державною політикою Тимчасового уряду в сфері народної освіти. Керівники організації займали посади заступників міністра просвіти, начальників департаментів цього міністерства, наглядачів та інспекторів навчальних округів, членів Державного комітету з народної освіти, тощо[14, с. 72].

З огляду на таку обстановку, не дивно, що прихід більшовиків до влади шляхом скинення Тимчасового уряду був сприйнятий вкрай вороже і призвів до паралізації усієї системи освіти.

Ставши наркомом і розуміючи всю складність свого становища, А. В. Луначарський, забувши про класовий антагонізм, покладав великі надії на співпрацю зі старими кадрами управління освітою, що залишилися від тимчасового уряду. Звертаючись 29 жовтня до Міністерства народної просвіти, яке в ці дні продовжувало працювати, ніби не помічаючи нової влади, він висловлював надії на те, що "дружні зусилля трудового народу і чесної освіченої інтелігенції виведуть країну з болісної кризи і приведуть її через закінчене народовладдя до царства соціалізму і братства народів"[15, с. 5]. Однак ці слова не знайшли жодного відгуку серед працівників відомства.

Більше тижня після перевороту нарком не наважувався заходити до приміщення "свого" міністерства. Він намагався, з одного боку, знайти компроміс з чиновниками, які рішуче заявили про те, що в повному складі вийдуть з міністерства в той момент, коли нарком переступить його поріг. З іншого – активно займався разом зі своєю командою пошуком нового кваліфікованого персоналу, який, однак, не дуже йшов на зустріч новій владі[10, с. 181].

Врешті, наркому таки довелося, за його словами, "вигнати з відти всі чиновницькі збіговиська ... і постаратися потім поступово заповнити утворену порожнечу нашою повільно зростаючою і, на жаль, далеко не досконалою колекцією "кваліфікованих сил"(лапки А. В. Луначарського)" [10, с. 182].

Не краще склалися відносини у новоспеченого наркома і з Комітетом з народної освіти, членом якого він сам був до жовтневих подій. Звернення А. В. Луначарського до комітету також не знайшло підтримки серед його членів і жоден педагог з його складу не погодився на співпрацю з більшовиками. Більше того, під час особистої зустрічі глава комітету відмовився подати руку Луначарському, як ворогу вітчизни[10, с. 181].

Керівництво уже згаданого нами ВУСу одразу ж після жовтневого перевороту прийняло рішення про входження Союзу до "Комітету порятунку батьківщини і революції" і активно організовувало багаточисленні вчительські і батьківські мітинги протесту проти радянської влади, супроводжуючи їх різними антибільшовицькими публікаціями у пресі. Всі видання ВУСу – газети, журнали, брошури, плакати і листівки як на центральному, так і на регіональному рівнях, були проникнуті антирадянською пропагандою[14, с. 72-73].

29 листопада 1917 року Рада ВУСу прийняла резолюцію про те, що всі вчителі і вчительські організації, що підтримують владу народних комісарів, підлягають виключенню з союзу. У Петрограді вже на другий день після прийняття цієї резолюції були виключені з союзу вчителі-більшовики[11, с. 91].

Про те, у якій обстановці в цей час доводилося працювати новопризначеному народному комісару просвіти, ми дізнаємося знову ж таки з його листів до дружини: "Якщо ти отримала попередні листи, – то знаєш, що я завжди окреслював для себе чітко всі гнітючі труднощі, з якими зустрінеться Радянська влада. Але вони в 1000 разів перевершили всі очікування. Так, взяти владу виявилось легко, але нести її! Соціалісти-революціонери і меншовики, навіть інтернаціоналісти нас начисто бойкотують. Дума міська озлоблена проти нас. Обивателі, інтелігенція - всі, всі, всі, крім солдатів і робітників, можливо, деяких селян"[5, с. 289].

12 листопада 1917 року А. В. Луначарський публікує в пресі свої звернення "До всіх, хто навчає" і "До тих, хто навчається".

Звертаючись до педагогів, він описує власне бачення подій, які сколихнули Росію у 1917 році, центральною дійовою особою, яких виступає народ. Кульмінацією цих подій, за А. В. Луначарським, є остаточна перемога цього народу – Жовтнева революції. Нарком відзначає ненависть до цього акту російської інтелігенції, яка з "отруєним злорадством констатує ... слабкість штабу обездоленого класу, у якого в усіх областях так мало вірних йому офіцерів"[16, с. 5]. Урядовець різко засуджує прагнення інтелектуалів за будь-яку ціну "зірвати" більшовиків, відзначаючи, що справжній вчитель "повинен перш за все бути з народом у всіх його переживаннях і навіть блуканнях"[16, с. 6].

Звернення до студентів і гімназистів ще цікавіше. Нарком зробив спробу протиставити вихованців їх вчителям, закликаючи прямо: “вчителям з сухим серцем, що відповідають “ні” на заклик трудового народу до спільної роботи, ви скажіть молодим голосом: ми вимагаємо від вас миру і дружби з повсталим народом”[17, с. 7].

Такий прийом виявився досить успішним. У одному зі своїх листів до дружини Луначарський ділиться думками щодо обох звернень: “Серед студентства починається прилив до нас по-троху. Мій заклик до тих, хто навчає, не зустрів, схоже, ніякого відгуку, але заклик до тих хто навчається – сильний і гарячий”[5, с. 300].

В грудні 1917 року Рада Всеросійського учительського союзу закликала вчителів Москви приєднатися до страйку службовців Московської міської управи. Так почався найбільший страйк вчителів, що продовжувався 3 місяці і охопив не тільки Москву (де був наймасовішим), але й Петроград, Уфу, Єкатеринбург, Астрахань та інші міста Росії[18, с. 180].

Страйк, хоча і завдав болючого удару по радянській владі, у той же час дав більшовикам можливість знову апелювати до учнів шкіл та їх батьків і використовувати їх у якості засобу впливу на непідконтрольне учительство. Стосовно організованого ВУСом саботажу Луначарський заявляв про те, що педагоги не мають права “розпоряджатися на свій розсуд і згідно до своїх політичних пристрастей і інтересів народним просвітницьким апаратом, та ще й в школах, де в кінці кінців постраждалими виявляються тільки діти. Тільки діти, панове саботажники!”[19, с. 8].

Очевидно, що при умові утримання влади більшовиками страйк вчителів не міг продовжуватися вічно. У міру того, як посилювалася нова влада політично і адміністративно, вчительські страйки йшли на спад. Перемогли, на нашу думку, не стільки ораторські потуги наркома (хоча і вони зіграли свою роль), скільки бажання повернутися до нормальної роботи як з боку вчителів, так і з боку вихованців та їх батьків. Незважаючи на те, що педагоги відновили свою роботу, схилити більшу їх частину на бік партії не вдалося. На одному з педагогічних форумів, який проходив у грудні 1924 року, петроградський вчитель Філатов зізнався, що для багатьох його колег викладання в школі – “одна сторона реальності, а Радянська влада – інша”[2].

Весною 1918 року, працюючи над “Тезами про завдання Радянської влади в теперішній момент” (робота вийшла в друк під назвою “Чергові завдання Радянської влади”), Ленін пише зокрема і про те, що “залучення до роботи буржуазної інтелігенції є тепер черговим, назрілим і необхідним завданням дня” [20, с. 159]. Цікаво, що в остаточний варіант статті ці рядки не увійшли. Очевидно, лідер партії не хотів публічно визнавати гостру потребу його уряду в “буржуазних” кадрах. Однак можна не сумніватися, що у спілкуванні з Луначарським ця позиція Леніна була донесена.

Невтомний нарком знову і знову з ентузіазмом звертався до старої інтелігенції. На початку 1919 року він в публікує своє чергове звернення “До всього російського вчительства і до всіх діячів народної освіти”.

Описуючи протистояння пролетаріату й інтелігенції, автор констатує, що в міру укріплення радянської влади вона була вимушена капітулювати. І тут же додає: “Більше нужна, ніж міркування ідейного і політичного характеру втягнути інтелігенцію в коло радянської роботи”. Нарком закликає “ступити на шлях щирого примирення з Радянською Росією”[21, с. 8]. З метою налагодження співпраці між владою та інтелігенцією пропонується вступати в новостворений Всеросійський союз робітників освіти і соціалістичної культури.

Звільнившись від практичного, адміністративного керівництва, яке важко вдавалось комісару, він протягом усього свого перебування на посту ледь не щоденно проводив зустрічі з діячами і працівниками освіти і культури, періодично виступав на публіці (яка у перші роки при владі часто була налаштована вкрай неприязно), неодмінно справляючи сильне враження.

Однак, варто пам'ятати, що діяльність А. В. Луначарського аж ніяк не є відображенням усієї радянської політики у сферах освіти, науки і культури в цей період, вона може розглядатися лише як один із елементів цієї політики.

Слова наркома, хоча й були, на нашу думку, цілком щирими, нерідко контрастували з дійсністю. Прості вчителі, особливо у перші роки правління більшовиків, перебували на межі виживання, у тому числі через те, що влада (особливо місцева) фінансувала школи за залишковим принципом. В культурно-освітнє життя почасти втручалися силові структури. Окрім того, паралельно з лояльною політикою Луначарського, відбувалося “виращування” нової, “пролетарської” інтелігенції під керівництвом його незмінного заступника – М. Покровського, що дозволило з часом посилювати адміністративний тиск на старі кадри.

Так чи інакше, згадуючи характеристики періоду керівництва Луначарського у західній історіографії, а також ті сміливі рішення і досягнення, що відбулися як у різних видах мистецтва, так і в педагогічній науці, мусимо визнати, що в непростих для інтелігенції умовах “диктатури пролетаріату” поміркована позиція народного комісара все ж багато в чому визначально вплинула на те, якими 20-ті роки ХХ століття залишилися в історії.

Джерела та література

1. Быкова Е. Реформирование системы школьного образования в СССР в 1917-1930 гг.: организационные и идеологические аспекты / Е. Быкова // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. – 2011. – № 1 (13). – С. 179-189.
2. Кац Н. Советизация российского учительства в годы НЭПа [Электронный ресурс] // Новый исторический вестник. – 2001. – №3. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/sovetzatsiya-rossiyskogo-uchitelstva-v-gody-nepa>
3. Rewriting Russian History. Soviet interpretations of Russia's Past / Ed. By S. Black. – New-York. – London, 1957 – 431 p.

4. MacKenzie D., Curran W. M. A History of Russia, the Soviet Union, and Beyond / MacKenzie David, Curran W. Michael – Fifth Edition. – L., 1999. – 562 p.
5. Революционная Россия. 1917 год в письмах А. Луначарского и Ю. Мартова: Сборник / Сост. Н. С. Антонова, Л. А. Роговая; под ред. Г. А. Бордюгова, Е. А. Котеленец; введ. Л. Майер. – М., 2007. – 352 с.
6. Ленин В. Речь на Всероссийском совещании политпросветов губернских и уездных отделов народного образования 3 ноября 1920 г. / В. Ленин // Ленин В. Полное собрание сочинений: в 55 т. – Т. 41. – М., 1981. – С. 398-408.
7. Мрочех В. Задачи союза учителей интернационалистов / В. Мрочех // Народное просвещение – 1918. – № 1-2. – С. 47-49.
8. Козлов С. Новейшая западная историография о взглядах видных деятелей партии и государства на культуру и политику партии в области культуры в период нэпа / С. Козлов // Историческое значение НЭПа. Сборник научных трудов. – М., 1990. – С. 128-145.
9. Троцкий Л. Портреты революционеров: Сборник [Электронный ресурс] / Ред.-сост Ю. Г. Фельштинский. – М., 1991. – 365 с. – Режим доступа: <http://www.lib.ru/TROCKIJ/Trotsky.PortretyRev.txt>
10. Луначарский А. Воспоминания и впечатления / А. Луначарский; Состав., предисл. и прим. Н. Трифонова. – М., 1968. – 376 с.
11. Бущик Л. Очерк развития школьного исторического образования в СССР / Л. Бущик. – М., 1961. – 540 с.
12. Смирнов Н. Учителство и его роль в революционном процессе 1917 г. // Октябрьская революция. Народ: её творец или заложник? М., 1992. – С. 226-236.
13. Крупская Н. Педагогические сочинения: В 6 т. / Н. Крупская. – Т.1. – М., 1978. – 368 с.
14. Витухновский Г. Борьба за учительство в первые месяцы Советской власти / Г. В. Витухновский // Советская педагогика. – 1956. – № 11. – С. 71 – 82.
15. Луначарский А. От Народного Комиссара по Просвещению / А. Луначарский // Народное просвещение. – 1918. – № 1-2. – с. 3-5.
16. Луначарский А. Ко всем учащим / А. Луначарский // Народное просвещение. – 1918. – № 1-2. – с. 5-6.
17. Луначарский А. К учащимся / А. Луначарский // Народное просвещение. – 1918. – № 1-2. – с. 6-7.
18. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. (1917–1941 гг.) / Отв. ред Н. Кузин, М. Колмакова, З. Равкин. – М., 1980. – 456 с.
19. Луначарский А. О школьной забастовке / А. Луначарский // Народное просвещение. – 1918. – № 1-2. – с. 7-9.
20. Ленин В. Вариант статьи “Очередные задачи Советской власти” / В. Ленин // Ленин В. Полное собрание сочинений: в 55 т. – Т. 36. – М., 1969. – С. 127-164.
21. Луначарский А. Ко всему российскому учительству и всем деятелям народного просвещения / А. Луначарский – М., 1919. – 16 с.

Slobodian S. O. A. V. Lunacharsky's activity on the People's Commissar's of Education post in the first years of the Soviet power

The article is devoted to activity of the Russian revolutionary, the writer, the publicist and the art critic A. V. Lunacharsky on a post of the People's Commissar of Education of RSFSR. The purpose of the article is to investigate the processes happening in the sphere of education in the first years of the Soviet power. The author applies an individual approach in order to reflect the atmosphere and circumstances of activity of a People's Commissariat for Education during the specified period more detailed and accurately. The attention is focused on personal experiences of A. V. Lunacharsky and his position concerning the principles of interaction of the Soviet power and the intellectuals.

Key words: A. V. Lunacharsky, people's commissar, education, Bolshevik, strike, teachers, intellectuals.

Слободян С. О. Деятельность А. В. Луначарского на посту наркома просвещения в первые годы советской власти

Статья посвящена деятельности русского революционера, писателя, публициста и искусствоведа А. В. Луначарского на посту народного комиссара просвещения РСФСР. Цель статьи - исследовать процессы, происходившие в сфере народного образования в первые годы советской власти. Автор применяет индивидуальный подход для того, чтобы более подробно и точно отразить атмосферу и обстоятельства деятельности народного комиссариата в указанный период. Акцентируется внимание на личных переживаниях А. В. Луначарского, описывается его позиция относительно принципов взаимодействия советской власти и интеллигенции.

Ключевые слова: А. В. Луначарский, нарком, просвещение, большевик, забастовка, учительство, интеллигенция.